

**„СПАТОСА НА ВЪЗТОРГА И ИЗОБЛИЧЕНИЕТО“ И „НА ПРЕЛОМА МЕЖДУ ДВЕ СТОЛЕТИЯ“
от ГЕОРГИ ЦАНЕВ**

Изд. „Наука и изкуство“, 1967, 550 стр.,
1971, 520 стр.

Ще започна тези свои бележки с един студентски спомен. Професор Георги Цанев четеше своите лекции по нова българска литература винаги пред препълнена аудитория. Четеше, но най-често импровизираше това, което в същност бе станало неговото творческо начало, бе изпълнило напрегнатите му дни на литературен критик и редактор, на един от най-дейните участници в нашия литературен живот. В словото му, лекционно за случая, не се усещаше нищо заучено, нагласено, търсено по стила и канона на ораторското красноречие. С бързите си и остри оценки на автори и литературни събития той по-скоро влияеше на младата литературна аудитория, предизвикваше страсти и оценки, активизираше и завладяваше едновременно вниманието, интимната същност на слушателите, на тези, които искаха да научат от него и нещо повече извън книжното знание за литературата.

Навярно оттогава у него се е зародил интересът към системното научно-критическо изложение на лекциите му. И по всичко се усещаше, че това бяха в повечето случаи систематизирани от опита на критика негови мисли, оценки, изследвания, които и при най-добросъвестната хронология оставаха далеч от скучно подредените, академично-еднообразни курсове. Още тогава, и вероятно в целия си богат литературен опит, Цанев не е гледал на литературата като на обикновен литературен предмет, който може да се научи, може съответно да се предаде на студентите. Затова, струва ми се, той предпочиташе да общува с аудиторията, да ѝ напомня непрекъснато за своята отговорност към процесите, които разглеждаше, да обобщава, да обвинява, да се конкретизира страстно, когато потрпява — запазил индивидуалните черти на собствената си творческа природа, с ясни си и малко напевен глас, —

отсечен с неговата мисъл, с неговите характерни интонации.

И сега, когато се зачета в някоя негова статия, не мога да се освободя от чувството, че най-напред я чувам, че стилът на критика е наситен с ярките приливи на неговата мисъл, с едно особено привличащо емоционално доверие към словото.

Такъв беше Цанев и в лекциите си — той сякаш извличаше от тях това, което преди бе сътворил в словото, в премислени и проверени по своему оценки и мисли за българската литература.

Чудно ли е тогава, че събирайки по-късно всичко най-значително от своите страници от българската литература, той наистина ги нареди в Страници за българската литература. И сега в замисленото тритомно издание на тия страници той не може да се раздели с това свое предпочитание към тях като към страници, въпреки че първите два отпечатани тома е озглавил с отделни нови имена: „С патоса на възторга и изобличението“ и „На прелома между две столетия“. Това са наистина пак страници от едно литературно столетие, с което критикът се чувства живо свързан. Оттук и това почти съвременно и отношението към разглежданите автори и проблеми.

Всяко заглавие носи нещо условно и непълно. Патосът в първата книга в никой случай не е заключен само в „гнева и възторга“. Цанев би бил лош историк, ако си послужеше с такава предпоставена, макар и изведена по специфичните пътища на литературната оценка чисто емоционална позиция. Като историк той наистина се стреми да отграничи, виждайки пак в техния своеобразен синтез, тоя „патос на гнева и възторга“, но като критик той е повече задължен да изследва огромното идейно-емоционално богатство, което се крие в стила, във върховните творчески прояви на такива писатели като Иван Вазов, Захари Стоянов, Алеко Константинов и Г. П. Стаматов — включени като основни в първия том. Определена заслуга на Георги Цанев е, че сред новите ни литературни истории той заговори едва ли не пръв за тази станала почти класическа приемственост на патоса и възторга в българската литература,

че се опита да я види в дълбочина и историческа перспектива, да я осмисли и прецени като един значителен феномен изобщо в националната ни литература. Наредени в такава почти директна и „генетична“ последователност, посочените автори вече чертаят пътя на българската литература.

Тук естествено първо място се пада на народния поет Иван Вазов. Всяка история на новата българска литература естествено започва с неговото творчество. Цанев има определена заслуга към литературата ни, че той е един от първите наши изяви критици, който поиска да види огромното дело на Вазов в историко-естетическа перспектива. От Вазов като че ли започва всичко. В него е коренът, якният стълб на народността ни самооткритие, на творческия ни гений, на литературната ни консеквентност. В новите страници на Цанев за Вазов образът на народния поет добива все по-ясни измерения, става колкото исторически необхватен, толкова и жив и неотделим от много ярки и живи тенденции на развитие, на живи и недостатъчно изследвани и проучени стилистически компоненти в художественото усвояване на света.

При Алеко Константинов го увлича гражданската стихия на таланта на писателя, превърната в негова съвест, в значим феномен на националното ни самочувствие. Авторът на „Бай Ганьо“ ни прави повече български с тази своя невероятна смеска на „нихилистично“ освобождаване от пороците на една некултурност, усвоена в опасните завои на националното ни развитие, и бликащ освобождаващ смях от инерцията на всичко „ново“, оказало се стократно поконсервативно, обществено пошло и реакционно.

При творци като Захари Стоянов и Г. П. Стаматов сме свидетели на едно ново проосмисляне на националната ни съдба, постигнато от ярки неповторими творчески личности. Епическият замах и разточителност на Захари Стоянов в редица отношения като че ли подготвят сатиричната смелост, лаконичните парадокси в стила на Г. П. Стаматов. Като културен историк на разглежданата епоха Цанев често пъти напуска ограничените рамки на самозадоволяващия се литературен анализ и понякога, без да си е поставял преки културно-исторически задачи, става изследвач на тези действителни културни прониквания на епохата в самата литературна основа на художествените произведения, без които не можем да си представим нито чисто художественото, нито дълбоко народността им значение.

В „На прелома между две столетия“ се проявява по особен начин тази, бих я нарекъл, направо жива връзка между литературния историк, който разглежда върху културно-историческа основа пътя на обществено развитие на литературата и на ли-

тературните процеси (и тоя том се открива с обобщаваща встъпителна студия за литературния живот в разглежданата епоха), и литературния критик, който трябва да осмисли и прецени при отделни автори и произведения най-значителните прояви на национално-историческото, станало феномен и същност на обществено-художественото ни развитие. И тук пътищата на историка и критика се срещат и взаимно подпомагат. Историкът не пречи на критика, нито пък критикът може да попречи на литературния историк. Друг е въпросът, че теженията на Цанев и като литературен историк си остават безспорно към критиката. Критикът според него е този, който осмисля и историчното.

Георги Цанев често повтаря една своя обикната и дълбоко правдива мисъл: не може да бъде литературен историк и изобщо добър литератор този, който по различни начини и поводи се занимава с литературното творчество, без да е литературен критик. Но като четем неговите историко-критически изследвания, бихме могли да приемем и едно „обратно“ становище: не може да бъде добър критик той, който не е и литературен историк. Тук въпросите опират до различни страни, степени и нюанси на „критичното“ и „историчното“. Като преценява явленията в съвременната литература, още повече ако сам пишеш и активен участник в съвременния литературен процес, естествено той ще се изявява преди всичко и над всичко като критик — в тоя смисъл като непосредствена дейност критиката предхожда всякакъв позитивно-скупен, преднамерено-тенденциозен, академично-самочелен историзъм. Но и такава в най-преките си оперативни-рецензентски цели и способности тя неизбежно съдържа, трябва да съдържа необходимото историческо „ядро“ от знания и преценки за литературата като изкуство, за нейната обществено-историческа функционалност и значимост.

Въпреки че е „чист“ критик, Георги Цанев никога не е бил исторически ограничен критик. Неговите литературни анализи и оценки винаги са се опирали на едно здраво историческо чувство, на здрава методология, която сравнително най-малко му е позволявала сред критиците от неговото поколение да изпада в кризисни контрасти, да се лута и мята от един в друг естетически лагер. В тоя смисъл съм склонен да преценявам и неговия относителен „отлив“ от пролетарско-прогресивния фронт в нашата литература — идейните зигзиги и домогвания между „Нов път“, „Златорог“ и „Изкуство и критика“ — не толкова като някакви идейно-естетически отстъпления от собствените му позиции на литературен критик и историк — исторически тежението на Цанев все повече го оформят като критик със свои мащаби, с изграждаща се система на критико-историческото мис-

дене, поставено на солидна научна основа, — колкото своеобразен път на критика в преодоляване на собствени недостатъци и грешки, на неизживян догматизъм и естетизъм в богатото, разностранно и противоречиво национално развитие на литературата.

Литературно-критическите приноси на Цанев, участието му вече половин век в литературния процес, категоричното му присъствие в него му отделят място на критик с трайно значение. Това е и неговата щастлива съдба. Това е и достойнството на критика, призванието на критика, което е обществено малцина.

В своите „Страници“ Цанев гради литературно-критическите си портрети за писатели и критици, след като е разположил на достатъчно солидна основа обществено, историческите етапи и закономерности в националния литературен процес, от който те са неотделими. Цанев търси „националното“ в тях, без да робува на каквато и да е историческа схема. Историчното му е нужно, за да очертае контурите, да проникне в характерното, в индивидуалното и самотното неповторимото в автори и явления. Оттук и неговото основно критическо изискване — без свой национален влог в литературата един творец завинаги ще си остане исторически ограничен, творчески недостатъчно изявен, слаб и като художник. Ето как например започва очеркът му за Пенчо Славейков: „Около личността и делото на Пенчо Славейков са се водили винаги горещи литературни борби. Един са издигали името му високо записано на своето знаме като програма на „ново“ изкуство — и това са главно критиците от „Мисъл“, — други заради известни негови увлечения не са могли да видят истинския новото, ония трайни ценности в неговото творчество, с които то е упражнявало и упражнява голямо художествено и общественоевзпитателно въздействие“ (стр. 169).

Явно е, задачата на критика е да продължи да търси и да открива „ония трайни ценности“ в творчеството на Славейков, които го правят голям национален поет, в които се проявява неговото истинско „художествено и общественоевзпитателно въздействие“. Такъв е според Цанев и дългът на марксистическата ни критика, която дълго време не е могла да намери най-вярната, „ползната позиция“ към неговото творчество, губила се е в неговите противоречия и все още не ни е дала истинския образ на поета, който е „жив, деен и днес и ще продължи да въздейства и в бъдеще“ (стр. 171). Затова и в заключителната част на очерка си за Славейков критикът вижда онай най-висока и жива част от неговото творчество, което го „свързва близко с нас“, онова богатство на културни и нравствено-естетични ценности, което „подкрепя нашите усилия днес в борбата за мир и защита на култура-

та“, което му „отрежда едно от най-челните места в българския пантеон“ (стр. 265).

Класиката следователно не е застинала форма на художествени образци, тя е жива като постижение на художествения, национално-творчески дух, като залог за бъдещето. „В родословната книга на най-големите български поети Яворов иде веднага след Ботев“ — така започва очеркът му за Яворов, за да завърши пак с мисъл за твореца, „влязъл в съзнанието на българския народ като любим национален поет“, а творчеството му — запазило всичките свои културни ценности — „е една от най-здравите основи, върху които се изгражда нашата днешна социалистическа култура“ (стр. 337).

Като литературен критик Цанев никога не се е стремил да „провокира“ литературния вкус на читателя. Въпреки че е строг и понякога безпощаден като ценител, той се доверява на вкуса и културата на читателя, стреми се да бъде близък до него в любимия си стил на реалист, на демолог — в най-чистото значение на тая дума. Затова отделните му оценки за писатели и книги могат да остареят в някои неправилни, пресилен възглед и тенденция, но не губят искреността на чувството си, на убежденията на критика, съдържания си дълбок и чист пиетет към действително ценното, трайното и талантливото. В очерка му за Елин Пелин например можем да прочетем и толкова много „отклонения“, позовавания, изградени все като доверие и общуване с читателя. И това не се дължи само на своеобразието на неговия стил, на известна „лекционност“ на част от литературните му страници: „както видяхме“, „картина, която цитирах по-горе“, „тук ще припомним“, „ще посоча“, „да си спомним“, „не можем да не обърнем внимание“, „видяхме порано“ и пр. Това е не само общуване с читателя, то е общуване и с писателя. Елин Пелин е „художник с широк интерес към света“, той гледа „просто, естествено на живота“, той „усвоява погледа на народа, чувства и мисли като него“. Това са оценки, анализи и наблюдения, извлечени непосредствено от творчеството на писателя, от неговия духовен образ. Затова неговите произведения „запазват своята първична свежест и внушение, непокътнати от времето“, затова в същност те са се превърнали в „поезия, в която гласът на живота звучи с пълна сила“ и жизнената правда в тях „е превърната в поезия“.

Изследвайки тази „поезия на живота“ в творчеството на Елин Пелин, критикът търси правдата и „логиката на живота“ в това творчество. Поезията тук е само висока и чиста степен на художническо претворяване на действителността, на действено-актуалния, критическо-реалистичния метод и стил на писателя.

Елин Пелин е един от любимите творци за Георги Цанев. Струва ми се, че неговата любов, критическата му страст към писателя е толкова голяма, че в някои отношения затъмнява критическата му любов и страст към Йордан Йовков например, че го прави в някои отношения „несвободен“ като критик към богатото и разностранно творчество на писателя. Доверявайки се изцяло на „реалиста“, на „критическия реалист“ Елин Пелин, Цанев сякаш е готов да забрави, да „подцени“ толкова съществени моменти и степени в неговата поезика. Като че ли всичко в творчеството на писателя му говори за реалистичната сила и достоверност на неговия стил, за критико-изобличителния му патос, подчинени на „първичната свежест“, на „жизнената правда, превърната в поезия“. Ще посоча едно такова увлечение на критика, което абсолютизира и в значителна степен стеснява критическия му усет за критично-реалистичното в творчеството на писателя. Разглеждайки „конкретните и особени форми, които приема в село понякога борбата между старото и новото“, Цанев се задоволява с един социологически преразказ на разказа „Напаст божия“ и естествено се отдалечава от богатото му естетическо съдържание: „В някакво село върлува болест. Настава и суша, която заедно с болестта причинява големи страдания. Картината на сушата е описана извънредно внушително, с ония поетични средства, с които художникът Елин Пелин разполага, когато трябва да нарисува конкретни неща. Но това ние ще видим по-нататък. Сега трябва да отбележим друго. Болестта идва от заразения кладенец на попа. Това има вероятно и символично значение. Повежда се борба между попа и учителя. По този начин разказът е написан в същност на обществена тема: борба със суверенето, защитавано и използвано користо от представителите на църквата и държавата. Попът тук е образ на старото, сувереното, реакционното. Отчужден от народа, той не се трогва от неговите страдания. Нещо повече: доволен е, че хората умират и той има възможност да печели повече пари. При това е и пияница. На негова страна са кметът, чорбаджиите и старците. Това е фронтът на старото, на реакционното. На другия фронт — фронт на новото, на просветата — са учителът и младежите. Новото побеждава. Хората се отчайват и от бога. Реализмът на автора се проявява между другото и в това, че никакви молитви и литии не помагат против болестта и сушата. И това изрично се изтъква от автора“ (стр. 436—437).

Тук наистина е даден преглед на външно-реалистичната основа на разказа.

Георги Цанев е учител на няколко поколения български критици. Трудно бихме могли да си представим една пълна и цялостна марксистическа оценка на творчеството на твор и като Яворов и Пенчо Славейков,

на Елин Пелин и Димчо Дебелянов без него. Тук пионерското дело на Цанев е безспорно. В неговите „Страници“ то се превръща и в безспорно историческо дело.

Георги Цанев даде първ разгърната оценка на естетическите възгледи на Димитър Благоев. Той е един от първите наши литературни историци и критици, оценил културно-историческото дело на Георги Кирков. Това са безспорни приноси.

Специален интерес за литературния критик представлява и стилът на Цанев — разглеждан преди всичко като сложен комплекс от конкретно-оценъчно и естетико-историческо отношение.

Литературно-критическото дело на Георги Цанев наистина заема своя страница в българската литература.

Обогатено от полувековната дейност на този неизтощим в любовта и възторга си критик, то ни обещава нови ценности и само се превръща в значителен факт, в културно-историческо дело.

Светозар Цонев

„ОБРАЗЪТ НА КОМУНИСТА В СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА“, сборник

Изд. БАН, 1972, 303 стр.

Ленин постоянно напомняше, че осъществяването на комунистическия идеал минава през практическата преработка на обществената природа на човека. Сам по себе си този исторически процес играе ролята на лакмус: проявява реалността на мечтите, свързани с прогресивните и хуманистични тенденции в развитието на обществото. Досоциалистическите общества обричаха на трагичен разлив прогресивните идеали на личността и обществената практика. Едва пролетарската революция създаде обективни условия за премахване на този разлив между прогресивната мечта и практическата действителност, като ги събра в едно — комунистическият идеал намери осъществяването си в творчеството на народните маси.

Известни са думите на Ленин, че комунизмът възпитава, обучава и подготвя „всестранно развити и всестранно подготвени хора, хора, които умеят всичко да вършат“. Тази Ленинова мисъл изтъква много съществен момент в характеристиката на комуниста — комунистическият идеал може да се осъществи само от хора, чието съзнание е преминало през горнилото на революционната теория и практика; комунизмът е генерална промяна на хората, промяна и преработка на тяхното съзнание, представи и по-